

RAPPORT:

Hur olika kan vi vara och ändå hålla ihop – 26 år senare

FÖRFATTARE: LI BENNICH-BJÖRKMAN

Innehåll

Alltings början: 1990-talets Sverige **2**

Vägen vidare **4**

Unga med utländsk bakgrund är mycket ambitiösa **6**

Hur är det med kulturen då? **8**

Sociala ytor och medborgerligt engagemang **10**

Vart kan Sverige vara på väg? **11**

Hur olika kan vi vara och ändå hålla ihop – 26 år senare

I den här skriften återvänder jag till en fråga jag ställde redan 1997 i en Bertil Ohlin-föreläsning: *Hur olika kan vi vara och ändå hålla ihop?* Den frågan är än mer aktuell idag. På de följande sidorna tecknar jag en bild av 1990-talets Sverige som hade börjat förändras till ett invandringsland, och hur utvecklingen sett ut sedan dess. Framförallt diskuterar jag vad vi vet om integrationens djup och bredd såsom den ter sig idag, som är ganska långtgående på vissa områden men svag eller obefintlig på andra, och vart det kan tänkas ta oss.

Underrubriken för tjugosex år sedan löd ”mångetnicitet, demokrati och den liberala staten.” Jag talade om värderingar och hur de krockar, hur staten i form av ”gräsrotsbyråkrater” som lärare, förskollärare, socionomer, och tjänstepersoner på olika håll varje dag i sitt arbete uttrycker och förmedlar värden, och huruvida det är förenligt med en liberal stat som strävar efter att omfatta pluralism i livsstilar och i det personliga och privata livet. Ska staten verkligen ha synpunkter på könsroller, barnuppfostran och hur auktoritet mellan barn och föräldrar bäst ska komma till uttryck? Hur långt ska pateralismen gå? Det var frågor jag ställde då. De hade inte några givna svar men jag kunde ana att de skulle komma att bli alltmer betydelsefulla framöver eftersom omvandlingen av Sverige till ett mångetniskt land var i full gång redan då. Så har det också blivit. Att lyssna på olika slags musik och äta mat från världens olika hörn kan väl gå an. Men redan att påbjuda skilda klädedräkter kan, som det sedan dess visat sig, vara kulturellt sprängstoff.¹ Hur polariserande kan det då inte vara när olikheterna handlar om hur man ska organisera det privata livet i hemmet, arbetsfördelningen mellan man och kvinna, hur barnen ska fostras och hur kärleksrelationer ska få levas ut? Som kommer att framgå är det inte minst i sådana avseenden som skillnaderna idag visar sig mellan de med svensk och de med utländsk bakgrund. Kulturellt är olikheterna stora, men också när det gäller sociala relationer och politiskt deltagande. Hur kommer det fortsättningsvis att påverka det svenska samhället? Jag diskuterar det i skriftens avslutande del.

26 år har gått sedan 1997. Jag var nybliven docent då, och idag har jag varit professor i Uppsala i 15 år. Tiden har rasat iväg, Sverige och världen har förändrats. Men frågan kvarstår: Hur olika kan vi vara och ändå hålla ihop? Låt oss börja med en tillbakablick. Var befann sig Sverige då?

Alltings början: 1990-talets Sverige

1997 hade Sverige nyligen upplevt en stor flyktingvåg från krigets Balkan, framförallt från det muslimskt dominerade Bosnien och Hercegovina. Många av dem som flydde hit då var djupt traumatiserade efter att ha upplevt hur staten, samhällena, grannskapen och även familjer rasade samman av våldet och det uppblussande hatet. Balkankrigen

1 Gina Gustavsson, Att stirra sig blind på ansikten. *Svenska Dagbladet*, 11 september 2010, Märten Schultz, Burkaförbud lika illa som plikt. *Svenska Dagbladet*, 22 juli 2010, Gina Gustavsson, J Van der Nijl, Ralf Sundberg, 2016, "Opposing the Veil in the Name of Liberalism: Popular Attitudes to Liberalism and Muslim Veiling in the Netherlands", *Ethnic and Racial Studies*, 39(10): ss 1719-1737.

var inte ett inbördeskrig i någon regelrätt mening men hade ändå vissa likheter med sådana. I kölvattnet av att federationen Jugoslavien löstes upp och sönderföll i ett antal självständiga stater kom konkurrensen om den politiska överhögheten och hatet mot andra grupperingar till ytan. En del av flyktingarna, som kom till olika delar av Europa men också till USA och Kanada, hade hög utbildning. De bar på erfarenheter av att leva i en, trots allt, fungerande socialistisk stat - som visserligen inte stödde full yttrandefrihet och organisationsfrihet – med vissa rättigheter till materiell välfärd. De var präglade av att staten hade varit ett skydd, istället för att, som är fallet för många av de flyktingar som därefter kommit till Sverige, behöva ta hand om detta skyddet för liv och lem på egen hand, genom klaner och familjer.

Under de tidiga 1990-talsåren, 1991 och 1992, härjade John Ausonius, kallad *Lasermannen* på grund av att han använde ett gevär med lasersikte för att skjuta sina sammanlagt tretton offer. Motivet var antagligen rasistiskt, offren var alla mörkhåriga eller hade mörk hudfärg och såg därmed utländska ut. Lasermannen satte på allvar skräck i Sverige. Förutom de som avled, lemlästade han och traumatiserade personer för livet. Sveriges väg in i den kulturellt heterogena mångkulturen ledde till reaktioner, också bland väljarna. I politiken hade *Ny demokrati*, partiet med drag under galoscherna som det hette då, både gått upp som stjärna 1991 och ned som en pannkaka 1994. Dess huvudbudskap handlade om invandringen till Sverige och dess avvisningar.

De känslor av oro, frustration och att något var på väg att förändras för gott, både genom demografiska förändringar och avindustrialisering, som partiet fångade upp genom greven Ian Wachtmeister och entreprenören Bert Karlsson, försvann emellertid inte när partiet gick i graven. Redan då fanns en lokalt förankrad organisation med en del rötter i vit maktrörelsen och nynazismen och med fäste i framförallt de historiskt ”bruna” delarna av södra Sverige, *Sverigedemokraterna* (SD). Under radarn expanderade det och växte sig starkare, byggde en stabil partiorganisation med lokala noder och samlade kring sig en liten klick av välutbildade ledande män. 2010 tog det över Ny demokratis fallna mantel när partiet kom in i riksdagen. Idag är det ett av Sveriges största partier, i skrivande stund större i opinionsmätningarna än Moderaterna. Bara Socialdemokraterna har fler sympatisörer. Partiet drar till sig väljare både där den ekonomiska basen är svag och staten ganska frånvarande, men också där inkomsläget är gott och framtidsutsikterna inte de sämsta. Överallt har SD nu röster, och är inte längre framförallt förknippat med vissa landsdelar eller ens särskilda befolkningsgrupper. Bland unga är partiet också framgångsrikt. I senaste riksdagsvalet, 2022, fick partiet 20.54 procent av rösterna.²

Balkan, som dominerade flyktingvägen till Sverige under tidigt 1990-tal, var en del av Europa. För många av dessa flyktingar och inte minst deras barn har det sedan gått mycket bra. Som till exempel min väninna B. Hennes dotter är läkare och doktorerar i medicin, hennes son lärare. B. själv kunde fortsätta som akademiker efter några hårda år på flyktingförläggning. Deras individuella banor speglar ett genomgående mönster när det gäller de barn som kom som flyktingar från Balkankrigen. ”Gruppen har integrerats väl utbildnings- och arbetsmarknadsmässigt. De som anlände till Sverige innan sju års ålder nådde ungefär samma skolresultat och utbildningsnivå som inrikes födda”.³

2 Valmyndigheten, <https://www.val.se/valresultat/riksdag-region-och-kommun/2022/valresultat.html>, nedladdat 21 oktober 2023.

3 Linus Liljeberg, Sara Roman och Olof Åslund, 2023, *Långsiktig integration bland flyktingbarn. Erfarenheter efter kriget i forna Jugoslavien på 1990-talet*, Uppsala universitet: IFAU, Rapport 2023:12, s. 1

1997 hade Sverige precis börjat ta sig ur en djup, ekonomisk kris vars efterdyningar gjorde sig gällande länge. Den ledde bland annat till konstitutionella förändringar, som en oberoende Riksbank och en ny budgetbehandling i riksdagen. Vad 90-talskrisen också ledde till var en förändrad situation på arbetsmarknaden. Innan krisen hade både svenskfödda och personer med utländsk bakgrund en förhållandevis likartad sysselsättningsgrad. Fram till 1970-talet var invandrare mer sysselsatta än personer med inhemsk bakgrund: då förekom ”arbetskraftimport” till Sverige, som parallellt med att kvinnorna trädde ut på arbetsmarknaden i allt större omfattning skulle täcka ett akut behov inom industrin inte minst. Krisen medförde emellertid hög arbetslöshet, men till skillnad från för dem med svensk bakgrund, återhämtade sig aldrig situationen för de som invandrat. När Sverige kom ut på andra sidan arbetade de i mycket lägre utsträckning än tidigare:

Bland boende i Tensta, en invandrar tät stadsdel i Stockholm, sjönk t ex förvärvsintensiteten från 1990 till 1995 bland irakier från 51 % till 13 %, bland personer från f.d Jugoslavien från 63 % till 19 % och bland somalier från 43 % till 5 %. I sammanhanget är det värt att notera att utbildningsnivåer inte spelar någon större roll för sysselsättning inom grupperna. Irakier och iranier har en utbildningsnivå över det genomsnittliga i Sverige särskilt på akademisk nivå men inte heller de högtbildade får arbeten.⁴

Så skriver författarna till den statliga utredning som kom 1999 och avhandlade den förödande diskoteksbranden i Göteborg, då över 60 ungdomar brändes inne, många av dem med utländsk bakgrund. I den kommer man även in på mer strukturella och ekonomiska sammanhang kring brandkatastrofen, som berör Sveriges integration.

Vägen vidare

Sverige har alltså sedan 1997 fortsatt vägen mot ett mångkulturellt samhälle, och det med råge. I städer som Stockholm, Malmö eller Uppsala är gatubilden helt förändrad om vi skulle jämföra med tidigt 1990-tal. Språken som talas är många, människors ursprung varierande, klädedräkterna likaså. Förra året, 2022, invandrade 102 436 personer, drygt 53 000 män och drygt 48 000 kvinnor. Över 2 miljoner – ca 20 procent – är födda utomlands, inrikes födda med två utrikes födda föräldrar drygt 615 000, inrikes födda med en utrikes och en inrikes född förälder: drygt 780 000. Räknat så är det därmed 33 procent i Sverige som har utländsk bakgrund. Vanligen är emellertid definitionen snävare och räknar inte in dem med en svenskfödd förälder. Bland dem som är 0-44 år, alltså i den yngre delen av ålderspyramiden, har nu kring 40 procent någon form av utländsk bakgrund liksom kring 45 procent av alla invånare i de tre storstadsregionerna. De allra flesta utomeuropeisk bakgrund. Det är höga siffror. Vad gäller heterogenitet i befolkningssammansättningen är Sverige idag i paritet med Storbritannien, Frankrike, Nederländerna, Kanada och Australien där också kring en tredjedel av invånarna har någon slags minoritetsbakgrund. Invandringen från Syrien, Somalia och Afghanistan har varit stor, liksom strömmar från andra delar av världen där många lever antingen med våld och stark rädsla, eller inte kan förbättra sina liv och är dömda till fattigdom.

Arbetslösheten har därefter fortsatt att vara hög i de utsatta förortsområden – ofta miljonprogramsområden från 1960- och 70-tal - som rymmer många av dem som invandrat från Afrika, Mellanöstern och Asien och som har låg utbildning eller ingen

4 SOU 1999:68, s. 151.

alls. Även om nya undersökningar visar att det skett en viss förbättring, men då från en mycket låg nivå, är förtidspensioneringar och socialbidrag vad många försörjer sig på. Fortfarande idag, 2023, uppger Ekonomifakta att Sverige har det tredje största gapet när det gäller sysselsättningsgrad mellan inrikes och utrikes födda i Europa. Något som kan förklara detta är att många som kommit till Sverige under 2000-talet inte haft högre utbildning (gymnasium eller universitet), och att det tar betydligt längre tid då att få ett arbete med en inkomstnivå som gör att man kan försörja sig själv.⁵ Arbete är en kungsväg in i ett samhälle, inte minst för att det är ett sätt att kunna bli en jämlike som kan kräva något i gengäld för skatten man betalar in. Termen prekariat används ibland för att karakterisera en alternativ arbetsmarknad där särskilt utsatta lever med osäkra, prekära, anställningsvillkor, ofta med svarta arbeten i en ekonomi där andra gynnas. Allt mer pekar på att denna beskrivning stämmer in på den svenska arbetsmarknaden. Sedan ett antal år har den socioekonomiska fattigdomen, bristen på koppling till ett större samhälle utanför lett till att Sverige erfar dödligt våld bland unga ibland varje vecka, ibland varje dag, på ett sätt som väcker uppståndelse internationellt och kastar ifrågasättande ljus över bilden av det lugna Sverige.

En konsekvens av marginaliseringen som drabbat dessa områden och befolkningen där är alltså att kriminaliteten – ofta organiserad i gäng - ökat markant sedan 1990-talet. ”Gängkriminaliteten” har seglat upp som en av de allra mest prioriterade frågorna i svensk inrikespolitik, med skjutningar och sprängningar som alltmer också drabbar boende i tidigare lugna medelklassområden. Bland annat beror det på att kriminella kunnat flytta från utsatta stadsdelar och bosätta sig i mer ekonomiskt stabila områden. Egentligen är det först nu, när våldsspiralen nått så långt, som problemet med uppgörelser, vedergällningar och mord mellan organiserade grupper uppmärksammas ordentligt i media. I de utsatta områdena har den otrygghet som nu sprider sig varit en del av vardagen länge. Bland kvinnor i socialt utsatta områden uppger till exempel nästan hälften, 48 procent, att de känner oro och otrygghet, särskilt för att vistas ute kvällstid. Det kan jämföras med ca 30 procent bland kvinnorna som bor i andra urbana områden. Motsvarande siffror bland männen är 22 procent i utsatta områden, 9 i andra stadsmiljöer.⁶ Förutom att det är riktigt höga siffror överlag för kvinnor, antyder det att mer än dubbelt så många i de utsatta områdena upplever oro. Det pekar på närvaron av patriarkala strukturer som inbegriper såväl våld som kontroll. Har detta något med de betydelsefulla könsskillnaderna i invandringen? Det är mycket svårt att säga men:

”Bland flyktingar och arbetskraftsinvandrare återfinns fler män än kvinnor och det är vanligare att anhöriginvandrare är kvinnor än män. De flesta år, men inte alla, har det invandrat något fler utrikes födda män än kvinnor. De senaste åren har det varit ett större mansöverskott. Det är en konsekvens av de senaste årens flyktinginvandring”,

skriver Statistiska Centralbyrån i en kommentar.⁷ Vad innebär det? En påtaglig förändring är att ”könskvoten” (på engelska ”sex ratio”) alltså andelen kvinnor och män

5 <https://www.ekonomifakta.se/Fakta/Arbetsmarknad/Integration/forvarvsfrekvens-efter-vistelsetid-och-utbildningsniva/?graph=/24482/1>, nedladdad 14 oktober 2023.

6 Utvecklingen i socialt utsatta områden i urban miljö 2006-2017 En rapport om utsatthet, otrygghet och förtroende utifrån Nationella trygghetsundersökningen, Rapport 2018:9, Stockholm: BRÅ, https://bra.se/download/18.7f57ba351641b9cdc3d3859/1530102465497/2018_9_Utvecklingen_i_socialt_utsatta_omraden_i_urban_miljo_2006%E2%80%932017.pdf

7 <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/befolkning/befolkningsframskrivningar/befolkningsframskrivningar/pong/tabell-och-diagram/invandring-och-utvandring-efter-kon-och->

i en befolkning i Sverige har förskjutits till en viss, dock fortfarande begränsad, övervikt av män (den anhöriginvandring som tidigare varit omfattande har dominerats av kvinnor). 2021 var andelen män i den svenska befolkningen 101 mot 100 kvinnor. I Danmark är situationen den omvända, 99.1 män på 100 kvinnor.⁸ Vad säger det oss? Inte så mycket – ännu. Men i flera av länderna i Arabvärlden, som Qatar och Saudiarabien, med de högsta andelarna män i förhållande till kvinnor i världen, är våld, oro och patriarkala beteenden vanliga. Ett överskott av män har i forskningen visat sig ha visst samband med högre andel våld i samhällen, av skäl som jag inte har utrymme att gå in på här.⁹

Unga med utländsk bakgrund är mycket ambitiösa

”Man bedömer framgångsmöjligheterna för den nya generationen som sämre än de infödda. Framgång för barnen är mycket, mycket viktigt för den som kommer ny till ett främmande land. Min egen mamma, som flydde från Estland, var alltid mycket upptagen med att jag skulle lyckas och var hänförd när så skedde. Det hade hon gemensamt med många andra flyktningföräldrar. Därför är det mycket illavarslande för vårt politiska system, för demokratin, att andragenerations invandrare – alltså barn till invandrade föräldrar – visar sig ha sämre utgångsmöjligheter än barn till svenskar.”¹⁰

För 26 år sedan, tecknade jag en ganska dyster bild av hur det gick för dem som var födda i Sverige, men av föräldrar som invandrat. Jag hade fel. Det förefaller som om klyftan mellan de unga med utländsk bakgrund och de med svensk tydligt minskar, även om den fortfarande finns – främst i kulturella, sociala och politiska avseenden - och inte ska negligeras. Det visar den förtjänstfulla studien *Integration bland unga* och likaså skriften *Karriärer och barriärer*. Den första boken är skriven av tre forskare vid SOFI och Stockholms universitet och materialet består av 5000 unga, såväl med utländsk som med svensk bakgrund, födda 1996 som följts under åren mellan fjorton och tjugotre, den andra av delvis samma författare och bygger också den på samma unika, longitudinella, material. En rad olika aspekter, från utbildning till känsla av sammanhang, får sin belysning.

Till det glädjande hör att unga med utländsk bakgrund har en stark framtidstro och optimism. Författarna kallar det ”adaption.” Sådan adaption kan innebära att hantera konfliktande krav och normer. Man kan som ung med utländsk bakgrund konfronteras med diskriminering och aggressivitet, och ett korsdrag mellan föräldra- och familjens kultur och den som råder bland jämnåriga eller i det ”officiella” Sverige kan uppstå. För de med svensk bakgrund är det mer vardagliga påfrestningar av att växa upp och gå ut i livet som präglar adaptionen. Med andra ord är adaption ett begrepp som vill fånga hur man klarar sig psykiskt. Könsskillnaderna är här mer påfallande än de som beror på bakgrund, och flickor såväl med svensk som utländsk bakgrund känner mer oro, ängslan och har psykosomatiska symptom i högre utsträckning än pojkar. För mig för det tan-

fodelseland-samt-framskrivning/, nedladdad 14 oktober 2023.

8 Global Data, <https://www.globaldata.com/data-insights/macroeconomic/the-gender-ratio-of-sweden-325409/>, nedladdad 14 oktober 2023.

9 Hudson, Valerie M., & Den Boer, Andrea, 2002, “A Surplus of Men, A Deficit of Peace. Security and Sex Ratios in Asia’s Largest States”, *International Security*, 26(4), ss. 5-38

10 Li Bennich-Björkman, 1997, ”Hur olika kan vi vara och ändå hålla ihop. Mångetnicitet, demokrati och den liberala staten”, Stockholm: Bertil Ohlin-institutet, <https://ohlininstitutet.se/wp-content/uploads/2008/09/hur-olika-kan-vi-vara-och-anday-haylla-ihop.pdf>, nedladdad 21 oktober 2023.

karna till medicinsociologen Aaron Antonovskys ”känsla av sammanhang”, som inbegriper livsmening, kontroll och att tillvaron uppfattas som begriplig. Om detta skriver han i *Hälsans mysterium*.⁴ Han beskriver hur kombinationen av att förstå tillvaron, att ur kaos kunna skapa ordning, att känna att samma tillvaro är hanterbar, att den går att påverka och att livet är meningsfullt, leder till bättre hälsa, längre liv och djupare relationer.¹¹ Unga med utländsk bakgrund har god psykisk hälsa och höga aspirationer. Detta är, som Antonovsky visat och som uttryck som det finska ”sisu”, det japanska ”ikigai” och det engelska ”grit” också är ute efter att fånga, centralt för ett gott liv. ”Farhågor att unga med utländsk bakgrund i genomsnitt skulle ha sämre psykisk hälsa får alltså inget stöd i våra resultat”, skriver författarna till *Integration bland unga*.¹²

När det gäller den materiella sidan av tillvaron, författarna kallar det strukturell integration och inkluderar utbildning, arbetsmarknad och (framtida) inkomster, ligger de med utländsk bakgrund närmare de med svensk än man kanske kan tro. Gapet är på väg att minskas i snabb takt. Utan tvekan är det goda nyheter. Författarna visar till exempel att unga med utländsk och svensk bakgrund går i skolor som har ungefär samma resurser och ungefär samma skolklimate – den mjuka, men viktiga, ”andan” i en skola – men de med utländsk bakgrund går oftare i skolor som är lite stökigare. Elever med svensk bakgrund har emellertid en mer gynnsam socioekonomisk sammansättning i sina skolor, det vill säga eleverna kommer i högre utsträckning från hem med studiebakgrund och bra inkomster.¹³ Tidigare forskning om den roll som skolan spelar i integrationen har också den visat på intressanta effekter av såväl etnisk sammansättning som skolval. Nationalekonomen Per-Anders Edin och hans medförfattare fann till exempel att för elever med utländsk bakgrund hade en hög andel landsmän en positiv effekt på utbildningsresultaten.¹⁴ I en amerikansk undersökning, som studerade kamrateffekter i USA, framkom att dessa är starkare inom etniska grupper än mellan dem.¹⁵

Unga med utländsk bakgrund i Sverige går vidare till universitet och högre studier, de har högre ambitionsnivåer med sina studier är de med svensk bakgrund, men tar längre tid på sig att klara utbildningen. Det gäller även i grund och gymnasieskola, även om betygen inte riktigt motsvarar ambitionerna. Unga med utländsk bakgrund har ”större skolengagemang och högre aspirationer”.¹⁶ Föräldrarnas och familjens förväntningar spelar in. Sättet att ta sig vidare i samhället är ofta utbildning, särskilt om man är relativt ny i ett land, och det förefaller vara så också i Sverige. Ofta saknar man då andra slags resurser som sedan generationer etablerade kontakter och ”rätt” nätverk. Tänk bara på hur exklusiva utbildningsmiljöer som internatskolan Lundsberg i Värmland eller Handelshögskolan i Stockholm fortsätter fördjupa de nätverk som redan finns.¹⁷

Nihad Bunar, som bedrivit forskning om utbildning på ett mer kvalitativt sätt, har följdriktigt visat att invandrade föräldrars beslut att placera sina barn i innerstadsskolor grundades på att uppnå just sådana mer subtila resurser, som nätverk och normer. Föräldrarna valde alltså bort de specifika grannskapseffekterna till förmån för normer och

11 Aaron Antonovsky, 1991, *Hälsans mysterium*, Stockholm: Natur och Kultur.

12 2022, s. 194.

13 Ibid, ss. 68-70.

14 Per-Anders Edin, Peter Fredriksson & Hans Grömqvist, 2009, Bostadssegregationens effekter på flyktingbarns skolresultat, Uppsala universitet: IFAU, 2009:18.

15 C. Hoxby, 2000, ”Peer effects in the class room: Learning from gender and race variation,” working paper no 7867, National Bureau of Economic Research.

16 *Karriärer och barriärer – en ESO-rapport om skolgång och etablering för unga med utländsk bakgrund*, 2023, Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, Fi 2007-03, s. 11.

17 Björn af Kléen, 2009, *Jorden de ärvde*, Stockholm: Weyler, Mikael Holmqvist, 2019, *Handels. Maktelitens skola*, Stockholm: Atlantis.

värderingar kopplade till ett annat grannskap, och för att barnen skulle tillägna sig ett språkbruk, kulturella normer, nätverk och möjlighetsstrukturer kopplade till en annan skolmiljö.¹⁸

Det finns emellertid problematiska undantag bland de unga med utländsk bakgrund när det gäller skolgång och ambitioner. Framförallt gäller det dem som själva är födda utomlands, och som kommer sent i barndomen, efter 9-10 årsåldern, till Sverige. För den gruppen är skolgången mer svårbemästrad, de har inte lätt med språket och halkar då efter, också i ämnen som matematik och naturvetenskap. Att just den gruppen är särskilt utsatt har visats långt tidigare. En forskningsöversikt om skolgången för barn som kommit till Sverige efter 7 års ålder ("nyanlända" flyktingbarn) som kom ut redan 2010, för alltså tretton år sedan, pekade ut denna som den mest utsatta elevgruppen i de svenska skolorna och som viktig att studera närmare.¹⁹ Detsamma visade nationalekonomerna Anders Böhlmark, Oskar Nordgren Skans och Olof Åslund.²⁰ Bland dessa ungdomar var det särskilt pojkar som hade de lägsta studieresultaten. Många klarade sig inte igenom gymnasiet med godkänt i alla ämnen. Möjligen är en del av den kriminella problematik som Sverige skakas av nu kopplad till dessa misslyckanden, som utbildningsforskaren Nihad Bunar antydde redan i en intervju 2015:

"– Det är ett historiskt tillfälle, vi vet nästan ingenting och ingen forskar om det. Jag blir nerringad av journalister, politiker, skolchefer och rektorer som vill veta hur de ska göra. Det vi gör med de här ungdomarna i skolan nu lägger grunden för vad vi behöver göra i framtiden. Om de inte får bra språkutveckling och betyg hamnar de utanför systemet och blir senare en del av socialtjänsten, komvux och kriminalvården."²¹

Hur är det med kulturen då?

Sverige har sedan länge varit ett av de mest sekulära länderna i världen. I takt med moderniseringen, med ökande utbildningsnivåer, inflyttningen till städerna, industrialiseringen och demokratins intåg, minskade den starka religiositeten från 1800-talet och under 1900-talet. Emigrationen till Amerika svalde också en del frikyrkligt aktiva. I stället kom ett politiskt parti, Socialdemokraterna, och en politisk rörelse, Arbetarrörelsen, att i hög grad sätta sin prägel på det moderna Sverige som växte fram. Dess sociala ingenjörskonst med en högt uppdriven reformtakt under decennier och en påfallande materiell grundsyn på tillvaron kontrasterade mot den andlighet som är religionens signum, och det var andligheten som gick förlorande ur den striden. Kristna socialdemokrater fanns, och finns, i Tro och solidaritet (tidigare Broderskapsrörelsen), men under 1900-talet blev Sverige ett land präglad av rationell materialism snarare än religiös tro på en värld bortanför denna. Statskyrkan blev dock kvar fram till 1 januari 2000 då Svenska kyrkan slutligen skildes från staten och bildade eget.

18 Nihad Bunar och Jenny Kallstenius, 2007, *Valfrihet, integration och segregation i Stockholms grundskolor*, Stockholm: Stockholms stad.

19 Nihad Bunar, 2010, *Nyanlända och lärande. En forskningsöversikt om nyanlända elever i den svenska skolan*. Vetenskapsrådets rapportserie 6: 2010.

20 Anders Böhlmark, Oskar Nordgren Skans, Olof Åslund, 2009, "Invandringsålderns betydelse för social och ekonomisk integration", IFAU 2009:20.

21 Jennie Aquilonius, 2015, "Mötet: Från flykting till professor", Universitetslärares, <https://universitetslararen.se/2015/12/14/fran-flykting-till-professor/>.

Stämmer den här bilden fortfarande? Är Sverige 2023 fortfarande ett av världens mest sekulariserade länder? Svaret på den frågan är nej. I den senaste omgången, den sjunde, av World Value Surveys (WVS), som idag inkluderar befolkningar över hela världen, svarar visserligen ca 71 procent i Sverige att religion inte är betydelsefull för dem. Men för 28 procent är religionen viktig eller mycket viktig i livet, med andra ord för ungefär en tredjedel.²² I den första omgången av denna enkätundersökning – från 1981 – svarade 17 procent jakande på frågan om Gud var ”viktig i deras liv”.²³ Inom den unga generation i Sverige som idag är omkring tjugofem år, är siffrorna ännu mer intressanta. För dem utgör religionen en mycket betydelsefull del av livet för mellan 70 till 75 procent av dem med utländsk bakgrund. I kontrast till de unga med utländsk bakgrund är det endast fjorton procent av de med svensk bakgrund, ungefär en sjättedel, som ger uttryck för samma uppfattning. Skillnaden är med alla mått mätt mycket stor och antyder djupa olikheter i synen på livet inom den generation som kommer att forma Sverige under åtminstone de nästkommande 30 åren, skillnader som med stor säkerhet också kommer att föras vidare till deras framtida barn. I en del av det svenska samhället, den där svensk bakgrund – definierat som att ha två föräldrar som båda är födda i Sverige – dominerar, är den gamla sanningen fortfarande giltig: Sverige är ett starkt sekulariserat land. I den del där istället utländsk bakgrund är förhärskande, förstått som att själv vara född utomlands eller ha två utlandsfödda föräldrar, är den bilden direkt felaktig. Sverige är istället ett land där religion spelar stor roll.

Detta säger oss åtminstone två ting. För det första att det inte idag går att kulturellt tala om ett Sverige, det finns flera. För det andra att samhället därmed lever med en heterogenitet som är så påfallande att den kan utmana känslor av gemenskap och sammanhållning, den problematik som jag var inne på redan 1997. Till skillnad från när det gäller utbildning, arbete och inkomster, där grupperna inom den unga generationen närmar sig varandra, finns fortfarande när det gäller kultur, det vill säga värderingar, en djup åtskillnad i synsätt på könsroller, privata relationer, abort och sexualitet, inklusive samkönade förhållanden och homosexualitet. Värderingsmässigt lever unga i två helt skilda världar.²⁴ Framförallt finns nu en växande klyfta när det gäller sättet att se på världen som inte så lätt låter sig pratas bort. När jag talade 1997, för 26 år sedan, tog jag upp en hel del skillnader i synen på hur det nära livet, det personliga och privata, är organiserat - det som är oöverträffat när det gäller att formas oss alla, familjen. Jag pekade då på att skillnader mellan könen, vad som förväntades av kvinnor och män skulle kunna bli polariserat. Och så har det blivit.

I Sverige har vi fått diskussioner om skilda baddtider för kvinnor och män på badhusen, separata idrottslektioner för flickor och pojkar i skolan. Kanske till och med flick-och pojkskolor som det såg ut förr - då flickornas föräldrar betalade för att deras barn skulle få skolgång. Det är också när det gäller kultur i betydelsen värderingar – och jag har redan nämnt religion – som skillnaderna mellan unga med svensk och utländsk bakgrund är som allra störst. Störst är den mellan unga flickor med svensk bakgrund och unga pojkar med utländsk. Den unga kvinnan med svensk bakgrund har starkt

22 World Value Surveys, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>, nedladdad 18 oktober 2023.

23 <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>, nedladdad 18 oktober 2023. Frågeformuleringarna skiljer sig åt mellan 2017 och 1981, liksom antalet länder som deltar men Sverige har varit med sedan starten. Det är också sannolikt att andelen påtagligt religiösa underskattas i de senare omgångarna, då svarsfrekvensen kan vara lägre bland personer med utländsk bakgrund och i områden som klassas som utsatta.

24 Författarna är Jan O. Jonsson, Carina Mood och Georg Treuter.

individualistiska värderingar med betoning på kvinnors och sexuella minoriteters rättigheter, den unge mannen med utländsk bakgrund, i synnerhet från Mellanöstern och Västafrika, har mer traditionella synsätt i dessa frågor. Naturligtvis inte alla, men mönstret finns där. Sveriges och västvärldens utbredda materiella välstånd, och freden, har under förhållandevis lång tid skapat en psykologisk disposition att bejaka individualism, självförverkligande och frihet. Betoningen som finns bland unga med svensk bakgrund av rättigheter, tolerans och öppenhet för olikheter har formats i den myllan. Många som har utländsk bakgrund bär istället på en helt annan kulturell och ekonomisk historia, där familjens roll varit – och fortfarande är – central i avseenden som inte har motsvarighet i Sverige, och överlevnaden alltid varit villkorad. Ofta har det inneburit en våldsam historia utan en statsmakt som beskyddar. Tänkandet i ganska strikt fördelade livsroller, där ”alla” vet sin plats och vad som förväntas har varit en strategi för att kunna lägga energi på försvar, skydd och överlevnad.

Till skillnad mot vad man kanske kan tro, så har inte heller värderingarna av detta slag förändrats över tid utan är stabila i jämförelse med föräldragenerationens. Ränderna går med andra ord inte ur. Frågan om hur värderingar förändras och lever kvar har undersökts en hel del; jag har själv skrivit en del om detta. En osedvanligt intressant studie gjordes för ett antal år sedan genom att jämföra amerikaner med ursprung i olika europeiska länder med sina landsmän i Europa när det gäller värderingar. Författarna såg en överraskande stark samstämmighet mellan ursprungsland och ”etnisk enklav” även för dem som levt upp till sex generationer i USA. De vars förfäder invandrat från europeiska kulturer med mindre stark medborgarkultur (eng: civic culture) behöll den typen av synsätt trots att de länge stötts och blötts i det amerikanska samhället.²⁵ Detta kan också säga något om den värderingsmässiga utvecklingen i invandringslandet Sverige. Många som flytt och invandrat under senare år har ursprung i delar av världen med svaga eller dysfunktionella stater, där man istället, som jag redan varit inne på, är hänvisad till att förlita sig på den utvidgade familjen eller klanen. Synen på kvinnor och män är ganska traditionell, där kvinnors sexualitet och frihet till exempel är starkt kontrollerad.

Sociala ytor och medborgerligt engagemang

Har de ungdomar som följts av Jonsson, Mood och Treuter vänner i andra etniska grupper? Det förekommer, särskilt om skolmiljöerna är blandade, men till exempel ungdomar med svensk bakgrund som går i skolor där många andra delar den bakgrunden har sällan vänner med utländsk bakgrund. Ganska tydligt är det etniska gränser som också bestämmer vänner, men detta – påpekar författarna – utan att det bygger på fördomar vare sig från de med svensk eller utländsk bakgrund. Det finns inte starka fördomar hos någon av grupperna, inget svenskhat bland de med utländsk bakgrund utan närapå motsatsen och heller inte starka fördomar bland de med svensk bakgrund. Mediebilden av ”svennehat” och ”blattar” får inte stöd i denna studie, vilket är glädjande. Sverige är i det avseendet tolerant åt båda håll. Den etniska komponenten är inte avgörande.

Ett vanligt sätt att mäta social integration i ett samhälle är genom omfattningen av äktenskap eller partnerval över etniska gränser. När många gifter sig utanför sin egen grupp är det en signal om en ganska djupgående sammanflätning på mikroplanet, eftersom också de barn som föds blir fortsatta bryggor mellan grupperna. Hur ser det ut i Sverige, bland de unga? Nu ska man komma ihåg att de som följts är påfallande unga,

25 Tom W. Rice, Jan L. Feldmans, 1997, "Civic Culture and Democracy from Europe to America", *The Journal of Politics*, Vol. 59:4 (Nov., 1997), ss. 1143-1172.

och många har inte bildat par ännu. Men gifter man sig eller sammanbor med partner från andra grupper? Svaren på dessa frågor är ett övergripande nej. Nära relationer koncentreras ofta till den egna (etniska) gruppen, och det gäller även romantiska relationer, där särskilt de med utländsk bakgrund från Västafrika och Mellanöstern i liten utsträckning är gifta med partners med svensk bakgrund.²⁶

Sverige har haft en hög grad av medborgarkultur. Många har varit både intresserade av politik och gått och röstat, känt förtroende för främlingar, och genom ett aktivt föreningsliv skapat sociala kontaktytor som underlättat gemensamt agerande. Valdeltagandet i Sverige har varit osedvanligt högt. När det gäller detta finns också idag en skillnad i den unga generationen med avseende på etnisk bakgrund. Både de med svensk och utländsk bakgrund är lika intresserade av politik, men de med utländsk röstar betydligt mindre.²⁷

Att ha ett starkt intresse, men inte få utlopp för detta genom att försöka påverka, kan givetvis skapa en frustration. Inte heller är engagemang i föreningslivet något som är lika starkt som förr, men här handlar det kanske snarare om en generell generationskillnad än en som drivs av etnisk bakgrund. De äldre generationerna bar upp det svenska föreningslivet, medan de yngre möts betydligt oftare på digitala plattformar.

Om den strukturella, eller materiella, integrationen alltså har gått långt så gäller inte detsamma den kulturella, sociala och politiska. Författarna spekulerar i om den ökade materiella integrationen som ser ut att följa en mer linjär utveckling också kommer att avspegla sig i ökad social närhet. Så skulle det kunna bli, men andra scenarier är också möjliga.

Vart kan Sverige vara på väg?

Kanske kan vi kalla den generationen som nu tar över för generation S, S som i splittrad eller separerad. Vad kan det komma att betyda? Jag tänkte avslutningsvis återkomma till frågan om den större samhällsmodellen; vadan och varthän, vart kan vi vara på väg? Assimilation är ett passerat stadium sedan ganska länge, och det finns ingenting som tyder på att de som invandrat har kommit att dela majoritetens värderingar, till exempel när det gäller religion. Mångkulturalism, i bemärkelsen att alla värderingar och levnadssätt bejakas, kan låta liberalt i praktiken men har lett till problem när det gäller att slå vakt om något sammanhållande värderingsmässigt kitt. I Nederländerna, men också i det etniskt heterogena Belgien, fanns från 1800-talets slut och framåt ett sätt att organisera samhället som gick under namnet ”pelare” (nederländska: zuilen). Nederländerna var ett ”polariserat” land. Baserat på religiös och politisk tillhörighet levde folk i parallellt organiserade skikt, protestanter, katoliker, socialister och liberaler, med egna partier, fackföreningar, skolor och universitet, media, sjukhus ja till och med olika fritidsaktiviteter. I det politiska styret avspeglades detta i samstyre. Vad vi ser växa fram i Sverige är inte en skiktning byggd på politisk tillhörighet som i Nederländerna, men väl enligt religiösa och sociala linjer. Redan nu finns ju till viss del skilda förskolor och skolor till exempel, som jag berörde tidigare, definitivt också skilda mediaplattformar eftersom många med utländsk bakgrund tenderar att också använda dem med bas i det andra hemlandet eller den region där det ligger. Fritiden är också relativt åtskild, vilket visas av att de sociala kontaktytorna bortanför skolan inte är så många. En central aspekt är om vi kan förvän-

26 Jonsson, Mood och Treuter, 2022, s. 18-20 samt kap. 5.

27 Jonsson, Mood och Treuter, 2022, kap. 7

ta oss politiska partier som kommer att fånga upp väljare bland de unga med utländsk bakgrund som idag inte röstar. Vilka frågor skulle i sådana fall stå på agendan?

Författaren och debattören Ann Heberlein avslutar en betraktelse om situationen i Sverige 2023 med följande ord:

”Det är för sent i tiden för nostalgiska drömmar om ett svunnet folkhem, landet lagom som var neutralt och konsensusinriktat. Nu är något annat, och vi behöver ett narrativ, en idé om ett land med lika möjligheter för alla. Med utrymme för olika övertygelser och livsstilar. Men också en uppsättning värderingar att samlas kring. Bara så kan vi skapa ett samhälle som är gott för alla sina medborgare.”²⁸

Ser förutsättningarna för en sådan uppslutning gynnsamma ut? Nej, inte om vi tar på allvar vad den senaste forskningen visar som jag resonerat om ovan. Högst sannolikt är att ett eller flera partier med pragmatisk-islamistiska inslag kan komma att bli verklighet i Sverige. Religionen är som framgång mycket viktig för många unga med utländsk bakgrund. Med andra ord skulle Sverige kunna få ett politiskt landskap som i högre grad än tidigare -med undantag av Kristdemokraterna – flätar samman religion och politik. Därmed skulle också de värderingsmässiga skillnader som jag påtalade tidigare, de som framförallt gäller det privata livet, sexualitet, könsroller och abort, politiseras än starkare – igen måste jag tillägga, för 1900-talshistorien i Sverige har varit präglad av den ökade frihet som uppnåtts i dessa avseenden. På vänsterkanten kommer då inte minst kvinnor med svensk bakgrund att samlas kring partier med post-materialistiska, sekulära och individualistiska värderingar; idag Vänstern och Miljöpartiet, i mindre utsträckning Socialdemokraterna.

På ”högerkanten” kommer istället nationalistiska Sverigedemokraterna, som mobiliserar väljare som vill leva i det ”gamla” Sverige, att husera. Rötterna till denna politiska strömning fanns redan på 1980-talet, visade sig under 1990-talet för att åter försvinna från radarn, men har sedan 2010 alltmer format den svenska politiken. Ett parti eller partier som har en islamistisk grundsyn och mer traditionella värderingar skulle också kunna återfinnas här; egentligen inte primärt som en motkraft till Sverigedemokraterna utan snarare till den postmaterialistiska vänstern. Och vad striden står kring är inte klimatet eller välfärden, utan manlig överhöghet, kvinnors frigörelse och sexuella minoriteters rättigheter. Därför kan ett sådant parti bli ett som främst vänder sig till män med utländsk bakgrund.

Inget av dessa framtida högerpartier skulle alltså komma att uttryckligen slå vakt om värderingar kring sexuella minoriteters rättigheter, kvinnors ökade frihet och förändring av maskulinitetsnormerna, snarare tvärtom. Så, och detta är endast ett försök att titta in i en kristallkula som ständigt är i rörelse, kommer dessa värderingar och vad de lett till i praktisk, politisk handling och för människors frihet och vardag, att överleva? Inte utan strid i varje fall, och det är centralt att som liberal inse det. Sverige är inte längre ett folkhem som på 1930-talet, om det någonsin var det. Sverige är idag en *matrjosjka*. En rysk docka där ständigt nya, mindre, dockor gömmer sig inuti varandra. Hur olika kan de vara och ändå hållas samman? Frågan är mer levande än någonsin.

28 Ann Heberlein, ”Jag tror vi befinner oss vid en brytpunkt”, *Svenska Dagbladet*, 14 oktober, 2023.

OHLIN institutet

STIFTAT I BERTIL OHLINS ANDA.
VERKAR I SVENSK LIBERAL TRADITION.

Om stiftelsen Bertil Ohlininstitutet

Ohlininstitutet är en partipolitiskt oberoende liberal tankesmedja. Institutet är en plattform för att stimulera och fördjupa liberal idédebatt, det innebär att olika åsikter ges plats och att institutet inte nödvändigtvis delar de åsikter som framförs.

Stiftelsen Bertil Ohlininstitutet grundades 1993 för att ”stimulera vetenskaplig forskning kring de liberala idéerna och deras tillämpning på samhällsförhållanden i Sverige och världen.”

Institutets finansiering

Stiftelsen Bertil Ohlininstitutet finansieras främst av bidrag från ägarstiftelser inom liberal press. Genom åren har vid enstaka projekt även andra finansiärer förekommit.

Internationellt samarbete

Stiftelsen Bertil Ohlininstitutet är medlem i den europeiska liberala tankesmedjan ELF (European Liberal Forum).

Föreläsningar

Varje år arrangeras Bertil Ohlinföreläsningen och Wbbleföreläsningen där svenska och internationella föreläsare ger ett bredare perspektiv på aktuella och tidlösa politiska problem.

Skrifter med mera

Stiftelsen Bertil Ohlininstitutet bidrar till att fördjupa och stimulera den svenska liberala idédebatten, samt ge nya liberala debattörer möjlighet att göra sig hörda. Det kan ske i olika format såsom böcker, skrifter, seminarier, poddar och filmer.

Uppsatsstävling

Stiftelsen Bertil Ohlininstitutet arrangerar årligen en uppsatsstävling inom samhällsvetenskapliga ämnen för studenter på C- och D-nivå.

Debattörspris

Bertil Ohlininstitutet delar årligen ut ett debattörspris. Priset syfte är att stimulera seriös debatt kring viktiga frågor.

Kontakt

ohlininstitutet.se

Christer Nylander, ordförande

christer.nylander@ohlininstitutet.se